

Kenniscentrum
Psychologie en Economisch Gedrag

Jaarverslag 2020

Het eerste jaar van ons Kenniscentrum

Auteurs: Wilco van Dijk & Minou van der Werf

Datum: april 2021

Jaarverslag 2020

Het eerste jaar van ons Kenniscentrum

Auteurs: Wilco van Dijk & Minou van der Werf

Datum: april 2021

Het Kenniscentrum Psychologie en Economisch Gedrag is verbonden aan de sectie Sociale,
Economische en Organisationspsychologie van de Universiteit Leiden.

Openingswoord

Directeur Wilco van Dijk

Tijdens de coronacrisis werd het opnieuw duidelijk dat menselijk gedrag zich moeilijk laat sturen. Je kan mensen wel vertellen wat verstandig is en wat niet, maar dat leidt niet vanzelfsprekend tot het ‘juiste’ gedrag. Burgers zijn namelijk niet de rationele wezens waarvan in het klassieke beleidsperspectief wordt uitgegaan. De gedragseconoom en Nobelprijs laureaat Richard Thaler bedacht de term ‘Econs’ voor deze bedachtzame beslissers. Burgers die de consequenties van alle mogelijke gedragsalternatieven wikkelen en wegen, voordat ze de meest verstandige keuze maken.

Ik weet niet hoe het met u zit, ikzelf kom maar weinig ‘econs’ tegen in mijn dagelijks leven. Meestal ontmoet ik hun tegenpolen – door Thaler briljant aangeduid als ‘humans’ – ietwat impulsieve, ongeduldige en emotionele beslissers die met name gericht zijn op de korte termijn. Burgers die – waarschijnlijk net als u en ik – toch redelijk verstandig zijn, maar soms beslissingen nemen die niet zo slim zijn.

De laatste jaren maakt in Nederland de rationalistische kijk op burgers gelukkig steeds meer plaats voor een meer realistische blik. Ik merk bij beleidsmakers en praktijkprofessionals steeds meer interesse voor wetenschappelijke gedraginsichten. Met het Kenniscentrum willen we een bijdrage leveren aan het toepassen van deze inzichten. Daarmee wordt de brug tussen wetenschap en praktijk geslagen, en kunnen we samen manieren bedenken die mensen in staat stellen makkelijker keuzes te maken die bevorderlijk zijn voor hun eigen welzijn en dat van anderen.

Met gepaste trots presenteren we als Kenniscentrum ons eerste jaarverslag. Hierin vertellen we u meer over het onderzoek dat we het afgelopen jaar hebben gedaan; studies die we op eigen initiatief hebben uitgevoerd of in samenwerking met maatschappelijke partners. En we laten u kennismaken met het onderzoek van onze promovendi. Inmiddels zijn we vol enthousiasme en nieuwe ideeën het tweede jaar in gegaan en we hopen u daarin (opnieuw) te ontmoeten. U bent in ieder geval van harte welkom voor een goed gesprek over het gedrag van mensen – digitaal of bij ons in Leiden. Zullen we zeggen: tot snel en aan de slag samen!?

Over ons

Ons Kenniscentrum is opgericht op 1 januari 2020 en mede mogelijk gemaakt door een genereuze donatie van Stichting Utopa. We zijn verbonden aan de sectie Sociale, Economische en Organisatiepsychologie van de Universiteit Leiden, en sinds voorjaar 2020 hebben we onze werkruimte in het Utopa-Weeshuis aan de Hooglandse Kerkgracht in Leiden.

Ons doel

Met het Kenniscentrum slaan we een brug tussen wetenschap en praktijk. Vanuit onze psychologische kennis weten we veel over hoe mensen beslissingen nemen, en we gebruiken deze inzichten voor het bevorderen van keuzes die het welzijn van individuele mensen en de maatschappij als geheel vergroten.

Wat we doen

Onze focus ligt op het ontwikkelen, toepassen en delen van wetenschappelijke kennis van economisch gedrag. Economisch gedrag vatten we daarbij op in brede zin. Het kan gaan om financieel gedrag, maar ook om gedrag met indirecte economische oorzaken en gevolgen, zoals keuzes wat betreft duurzaamheid of gezondheid. We adviseren beleidsmakers en praktijkprofessionals, doen onderzoek – zelf en in samenwerking – en geven lezingen, workshops en cursussen.

Covid-19 heeft ons er niet van weerhouden het afgelopen jaar al mooie dingen te doen. Zo hebben we bijvoorbeeld een aantal interessante onderzoeksprojecten uitgevoerd en zijn we nieuwe samenwerkingen aangegaan. In dit jaarverslag en op [onze website](#), vertellen we u hier graag meer over.

Feestelijke opening

Iets wat we hebben uitgesteld, maar niet afgesteld, is de feestelijke opening van ons Kenniscentrum. Dit doen we op een moment waarop we u daadwerkelijk uit kunnen nodigen in het prachtige Utopa-Weeshuis in Leiden. We houden u op de hoogte!

Ons eigen onderzoek

Een belangrijk deel van ons onderzoek doen we op eigen initiatief, en naar thema's die wij belangrijk vinden. Hieronder geven we u een selectie van de onderzoeken die we het afgelopen jaar hebben uitgevoerd.

Onze onderzoeksprojecten

Belastingdienst: vooraf ingevulde aangifte

Om het doen van belastingaangifte zo efficiënt en gemakkelijk mogelijk te maken, maken belastingdiensten in binnen- en buitenland gebruik van vooraf ingevulde aangifteformulieren. Hierbij wordt de informatie die een belastingdienst al tot haar beschikking heeft – via haar eigen systemen of de systemen van samenwerkingspartners – alvast ingevuld. Maar welk effect hebben vooraf ingevulde aangifteformulieren eigenlijk op het doen van een correcte belastingaangifte? Samen met onderzoekers van de Belastingdienst hebben we dit onderzocht in een experimenteel laboratoriumonderzoek.

De belangrijkste bevinding van dit onderzoek was dat het vooraf invullen van aangifteformulieren met de grootst mogelijke zorgvuldigheid moet gebeuren, omdat het anders een averechts effect kan hebben. Resultaten lieten zien dat vooraf ingevulde formulieren waarin geen fouten zaten, tot meer correcte aangiftes leidden dan niet vooraf ingevulde formulieren. Als er echter wel fouten in de vooraf ingevulde formulieren zaten, leidde dit juist tot minder correcte aangiftes dan niet vooraf ingevulde formulieren. Dit lijkt gedeeltelijk te komen doordat deelnemers fouten bij vooraf ingevulde belastingformulieren vaker over het hoofd zagen. We zagen echter ook dat foute aangiftes vooral voorkwamen als de onjuiste informatie in het voordeel van de deelnemer was. Het lijkt er dus ook op dat fouten in vooraf ingevulde aangifteformulieren tot onethisch gedrag kunnen leiden.

Daarnaast hebben we onderzocht of deelnemers minder vaak een foutieve aangifte deden als ze moesten bevestigen dat hun belastingaangifte correct was. Deze bevestiging leidde echter alleen tot het corrigeren van foutieve gegevens als de fouten financieel nadelig waren, maar niet als ze een financieel voordeel opleverden. Het [wetenschappelijke artikel](#) en de [Nederlandse samenvatting](#) over dit onderzoek zijn te downloaden op onze website.

Internationale coronastudie

In samenwerking met onderzoekers van verschillende buitenlandse universiteiten hebben we onderzocht hoe het welzijn van mensen samenhangt met hoe ze omgaan met de huidige Covid-19 pandemie. Aan de studie deden ruim 3.600 respondenten mee uit 12 verschillende landen. Resultaten

lieten onder andere zien dat mensen die passief omgaan met de coronacrisis – bijvoorbeeld door er niet aan willen denken of door de situatie zelfs ontkennen – zich minder goed voelen. Terwijl mensen die actief omgaan met de crisis – bijvoorbeeld door na te denken over mogelijke positieve aspecten van de situatie, door zichzelf moed in te spreken vol te houden of door erover praten met anderen – zich juist beter voelen. Een wetenschappelijk artikel over deze studie verschijnt in 2021.

Werk in uitvoering

Naast bovenstaande studies, zijn we het afgelopen jaar binnen het Kenniscentrum bezig geweest met drie grootschalige onderzoeken. Van twee studies is de dataverzameling inmiddels afgerond en zijn we begonnen met het analyseren van de gegevens. Voor de derde studie gaan we de komende tijd door met het verzamelen van data. Via onze website brengen we u op de hoogte van de resultaten van deze studies. Hieronder lichten we alvast een tipje van de sluier op.

Financiële problemen bij mbo-studenten

In samenwerking met het Nibud hebben we onderzocht wat de belangrijkste oorzaken zijn van financiële problemen en financiële stress bij mbo-studenten. In deze studie hebben we drie jaar lang een grote groep van mbo-studenten gevolgd, en gekeken naar de invloed van onder andere persoonlijke factoren (bijv. kennis, attitudes, en zelfcontrole) en factoren die meer met de situatie te maken hebben (bijv. life events, groepsdruk).

Onderzoek in 50 landen

In deze studie hebben we diverse onderwerpen onderzocht in 50 verschillende landen over de hele wereld. Onderzochte vragen zijn bijvoorbeeld: Gaat geldgebrek gepaard met het gevoel geen controle te hebben over je eigen leven? Hoe willen mensen de kosten van het tegengaan van de wereldwijde negatieve gevolgen van klimaatverandering verdelen tussen landen? Waarom zoeken sommige mensen wel sociale steun bij familie of vrienden als ze financiële problemen hebben en anderen niet?

Financiële stress en Covid-19

De Covid-19 pandemie heeft een grote impact op ons land. Veel Nederlanders maken zich zorgen over hun eigen gezondheid of die van anderen. Maar velen van ons maken zich ook zorgen over hun financiën. In dit onderzoek kijken we naar de invloed van de coronacrisis op financiële stress van Nederlanders. Hierbij willen we vragen beantwoorden zoals: welke gevolgen heeft financiële stress op de relaties en mentale gezondheid van Nederlanders? En welke persoonlijke en situationele factoren versterken de effecten van de coronacrisis?

Onderzoek van onze promovendi

Binnen het Kenniscentrum werken verschillende onderzoekers aan hun academisch promotietraject. Dit kan gaan om onderzoekers die in dienst zijn van de universiteit, maar in de meeste gevallen betreft het onderzoekers die het traject combineren met een baan buiten de universiteit. In alle gevallen gaat het om onderzoeksprojecten die relevant zijn voor de missie van het Kenniscentrum en waarbij een brug wordt geslagen tussen de wetenschap en praktijk door fundamenteel en toegepast onderzoek te combineren. Het afgelopen jaar werkten er vijf promovendi binnen het Kenniscentrum.

Shekinah Dare

Shekinah werkt bij de Centrale bank van Curaçao en Sint Maarten en is daar hoofd van de afdeling Data en Statistiek. In haar promotieonderzoek richt ze zich op de relatie tussen financiële kennis, psychologische factoren en financieel gedrag, aan de ene kant, en financiële tevredenheid en financieel welzijn, aan de andere kant.

In het afgelopen jaar zijn twee van Shekinahs artikelen gepubliceerd. In het [eerste artikel](#) is de effectiviteit van twee geldlessen voor leerlingen van groep 7 onderzocht. Deze geldlessen maken deel uit van een serie geldlessen die speciaal zijn ontwikkeld voor Nederlandse basisscholen. Het onderzoek laat zien dat de les 'De wereld van geld' de kennis en vaardigheden van de leerlingen vergroot, terwijl dit niet aangetoond kon worden voor de les 'Feestdagen'. In het [tweede artikel](#) onderzocht ze in hoeverre financiële kennis, toekomstgerichtheid, houding ten aanzien van geldzaken, en gedragscontrole samenhangen met financiële tevredenheid. Resultaten laten zien dat deze factoren inderdaad financiële tevredenheid voorspellen en dat de relaties gedeeltelijk lopen via positieve financiële gedragingen (zoals werken aan financiële doelen en actief sparen).

Naast het publiceren van deze twee wetenschappelijke artikelen, heeft Shekinah het afgelopen jaar de data verzameld voor het laatste onderzoek van haar proefschrift. Deze studie onderzoekt in hoeverre financieel welzijn voorspeld wordt door cognitieve vaardigheden (bijv. goed kunnen plannen) en zelf-effectiviteit (de mate waarin je denkt je doelen te kunnen realiseren). Een artikel over dit onderzoek wordt in 2021 ingediend bij een wetenschappelijk tijdschrift.

Hanneke Goosen

Hanneke werkt als onderzoeker Armoede Interventies en docent Toegepaste Psychologie bij de Hogeschool van Amsterdam. In haar promotieonderzoek staat financiële stress bij schulden en armoede centraal.

Het afgelopen jaar heeft Hanneke aan twee projecten gewerkt. Zo heeft ze onderzocht hoe mensen met financiële problemen hun eigen situatie beoordelen, welke emoties ze daarbij ervaren en hoe ze proberen om te gaan met de situatie. Resultaten laten zien dat mensen zich erg verantwoordelijk voelen voor hun financiële problemen en dat ze deze financiële problemen als schadelijk beschouwen voor hun zelfbeeld. Ze ervaren daarbij veel verschillende negatieve emoties (zoals angst, verdriet, boosheid en schaamte). Het onderzoek laat ook zien dat mensen minder constructief met hun problemen omgaan naarmate ze de negatieve emoties sterker ervaren. Hoewel mensen bij financiële problemen niet veel positieve emoties ervaren, laten de resultaten wel zien dat mensen constructiever met hun problemen omgaan naarmate ze deze emoties sterker ervaren. Onduidelijk is nog wat in deze relaties oorzaak is en wat gevolg. In vervolgstudies zal die vraag nog worden onderzocht.

Daarnaast heeft Hanneke onderzoek gedaan naar het verband tussen het zoeken van sociale steun bij financiële problemen en de overtuigingen die mensen hierover hebben. Dit onderzoek is onderdeel van de grootschalige studie die het Kenniscentrum heeft uitgevoerd in 50 verschillende landen. De analyses van de dataset worden inmiddels voorbereid.

Leon Hilbert

Leon werkt als promovendus bij de sectie Sociale, Economische en Organisatiepsychologie. In zijn onderzoek staat de relatie tussen financiële schaarste, controle en vermijdingsgedrag centraal.

Het afgelopen jaar heeft Leon twee artikelen ingediend bij een wetenschappelijk tijdschrift. In het eerste artikel laat hij zien dat het ervaren van financiële schaarste ‘temporal discounting’ verhoogt. Dat wil zeggen dat mensen met geldgebrek meer op de korte termijn gericht zijn. Ze wachten bijvoorbeeld liever niet op meer geld in de toekomst, als ze nu ook al (minder) geld kunnen krijgen. En ze schuiven sneller kosten door naar later, ook als de kosten daardoor hoger zullen zijn.

In zijn tweede artikel heeft Leon in een longitudinale studie onderzocht hoe de ervaring van financiële schaarste samenhangt met het vermijden van financiële informatie. Resultaten laten zien dat deze relatie twee kanten opgaat. Naarmate mensen meer financiële schaarste ervaren, vermijden ze eerder informatie over hun financiën. En naarmate mensen informatie over hun financiën meer gaan vermijden, ervaren ze meer financiële schaarste. De ervaring van financiële schaarste en het vermijden van financiële informatie lijken elkaar dus te versterken, wat kan leiden tot een neerwaartse spiraal van financiële problemen.

Olaf Simonse

Olaf werkt bij het Ministerie van Financiën en is daar Hoofd van het platform Wijzer in geldzaken. In september 2020 is hij gestart met zijn promotietraject bij het Kenniscentrum.

De hoofdvraag van Olafs onderzoek is: hoe komt het dat mensen geen gebruik maken van de voorzieningen waar ze recht op hebben? Dit is een belangrijke vraag, want het wel of niet gebruikmaken van voorzieningen kan voor een gezin het verschil betekenen tussen financiële rust en financiële stress. Deze vraag houdt onderzoekers dan ook al sinds de jaren '80 bezig. Het meeste onderzoek richt zich echter op gebrek aan kennis en de kosten van het aanvragen van voorzieningen. Vreemd genoeg is er nog nauwelijks empirisch onderzoek naar de psychologische aspecten die hierin een rol kunnen spelen.

In het afgelopen jaar heeft Olaf de verschillende deelprojecten van zijn promotietraject voorbereid en heeft hij een studie gedaan naar de economische factoren van financiële stress. Aan de hand van bestaande datasets van het LISS-panel en het Nibud heeft hij hierbij gekeken naar de rol van inkomen, de mate waarin de hoogte van het inkomen wisselend is, de hoogte en het aantal schulden en de aanwezigheid van een financiële buffer. Het artikel over dit onderzoek wordt in 2021 ingediend bij een wetenschappelijk tijdschrift.

Minou van der Werf

Minou werkte van 2013 tot 2020 als wetenschappelijk medewerker bij het Nibud. Sinds maart 2020 is zij de manager van het Kenniscentrum. Ze heeft op 10 december 2020 succesvol haar proefschrift ['Improving sound financial decision-making: Four experimental field studies on financial behaviour'](#) verdedigd.

In vier veldexperimenten heeft Minou zich gericht op het bevorderen van spaargedrag, het verminderen van no-shows bij afspraken met de Groningse Kredietbank en op het bevorderen van bewuste leenkeuzes bij persoonlijke leningen en bij studieleningen. Haar proefschrift toont duidelijk aan dat het gebruik van gedragswetenschappelijke inzichten van toegevoegde waarde is bij het bevorderen van verstandige financiële keuzes. Relatief simpele en goedkope gedragsinterventies zorgden ervoor dat het aantal no-shows bij de Groningse Kredietbank met de helft werd gereduceerd, dat consumenten voor een kortere looptijd van hun persoonlijke lening kozen en dat meer studenten hun lening naar beneden aanpasten.

Minou pleit er in haar proefschrift voor dat bij het vormgeven van educatie, beleid en regelgeving al in een vroeg stadium gebruik wordt gemaakt van inzichten uit de gedragswetenschappen: 'We moeten ons er steeds bewust van zijn dat niet alleen de inhoud van beleid, processen of systemen van belang is, maar dat ook de manier waarop die is vormgegeven, gedrag een bepaalde richting opstuurt. Alleen als we daar rekening mee houden, kunnen we voorkomen dat gedrag onopzettelijk wordt gestuurd in een richting van onverstandige financiële keuzes.'

Onderzoek met u

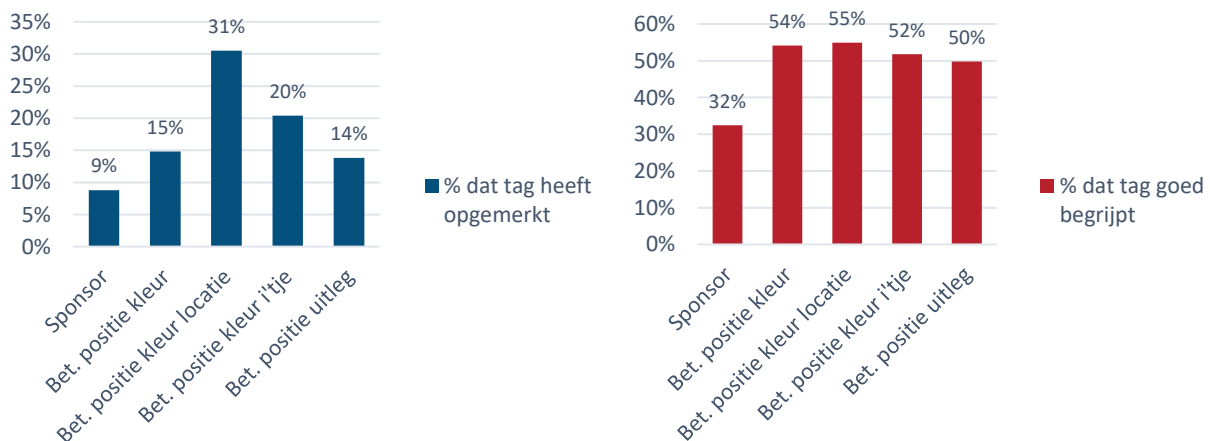
Naast ons eigen onderzoek, voeren we ook onderzoek uit in samenwerking met andere partijen. Hieronder delen we kort de resultaten van twee van onderzoeken die in 2020 zijn uitgevoerd.

Effectief communiceren over betaalde ranking

In opdracht van de Autoriteit Consument & Markt hebben we onderzoek gedaan naar betaald ranken. Betaald ranken houdt in dat aanbieders extra betalen in ruil voor een hogere positie in de zoekresultaten van vergelijkingsplatforms. Consumenten kunnen hierdoor misleid worden als onduidelijk is dat de volgorde van de gepresenteerde zoekresultaten beïnvloed is door betaling.

Op veel platforms wordt betaalde ranking op dit moment weergegeven met behulp van de tag 'gesponsord'. In twee studies hebben we onderzocht of deze tag voor de consument zichtbaar en duidelijk is. Daarnaast hebben we gekeken in hoeverre alternatieve tags de consument beter informeren over de betaalde ranking.

Uit dit onderzoek blijkt dat de tag 'gesponsord' slechts door een klein gedeelte van consumenten wordt opgemerkt en duidelijk wordt gevonden. Als alternatief voor de tag 'gesponsord', hebben we de zichtbaarheid en duidelijkheid van een nieuwe tag onderzocht, met de naam 'betaalde positie'. Deze tag hebben we in vier varianten getest. Deze 'betaalde positie' tag wordt duidelijker gevonden dan de tag 'gesponsord', ongeacht de manier van vormgeving. Op het moment dat we de 'betaalde positie' tag een opvallende kleur geven, wordt deze ook vaker opgemerkt dan de tag 'gesponsord'. Met name als deze ook nog verplaatst wordt naar een opvallendere plek.

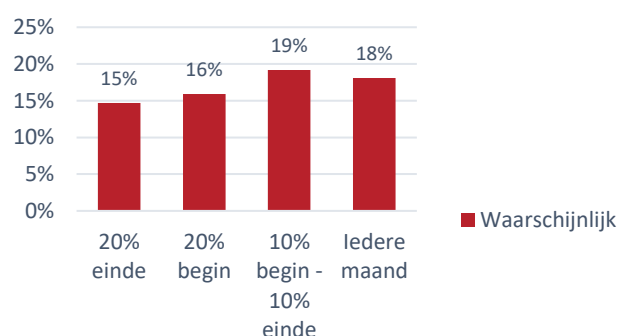
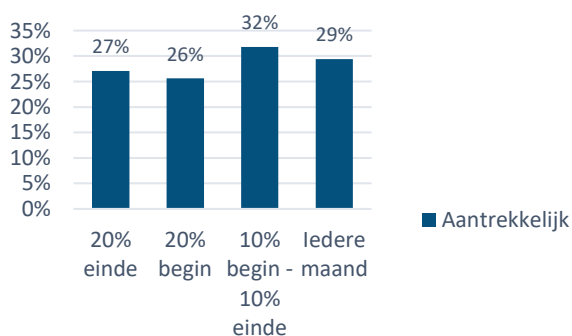

Een spaarinstrument voor verduurzaming van de woning

De overheid onderzoekt de mogelijkheid voor het ontwikkelen van een spaarinstrument dat de verduurzaming van een eigen huis stimuleert. Met de Spaarbonus Woningverduurzaming hoeven woningeigenaren slechts 80% van het benodigde bedrag voor verduurzaming te sparen en ontvangen ze de resterende 20% als bonus. In deze studie hebben we in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties onderzocht in hoeverre woningeigenaren dit spaarinstrument als een aantrekkelijke en waarschijnlijke optie zien voor de financiering van verduurzamingsmaatregelen en hoe dit instrument het beste ingezet kan worden.

De doelgroep voor dit onderzoek bestond uit huiseigenaren waarvan het huis energielabel C t/m G heeft (appartementen werden uitgesloten). Mocht het spaarinstrument daadwerkelijk worden ontwikkeld, dan verwachten we op basis van dit onderzoek dat het gebruik hiervan tussen de 9% en 17% zal liggen voor de onderzochte doelgroep.

Met behulp van een experiment met vier varianten onderzochten we in hoeverre het moment waarop de 20% bonus wordt gegeven invloed heeft op de aantrekkelijkheid en waarschijnlijkheid van het spaarinstrument. In de 20% bonus aan het einde variant wordt de bonus uitgekeerd zodra 80% van de kosten van de verduurzamingsmaatregel zijn gespaard, terwijl deze in de 20% bonus aan het begin variant direct bij het openen van de spaarrekening wordt bijgeschreven. In de 10% bonus aan het begin en 10% bonus aan het einde variant wordt 10% van de bonus aan het begin en 10% van de bonus aan het einde uitgekeerd. In de iedere maand variant wordt er iedere maand dat er wordt gespaard een bepaald percentage als bonus bijgeschreven, waarbij het uiteindelijk optelt tot 20%. Deelnemers die de 10% bonus aan het begin en 10% bonus aan het einde variant gepresenteerd kregen, gaven aan de Spaarbonus Woningverduurzaming het meest aantrekkelijk te vinden. Daarnaast vonden zij het waarschijnlijker dan deelnemers in de andere varianten dat ze deze spaarbonus zouden gebruiken voor de financiering van een verduurzamingsmaatregel voor het huis.

Het Kenniscentrum in 2021

We zijn trots op wat we in het eerste jaar van ons Kenniscentrum al hebben bereikt. En we gaan vol ambities door, met lopende projecten en nieuwe projecten. We merken dat u ons Kenniscentrum steeds beter weet te vinden en er zijn met allerlei organisaties mooie samenwerkingen in de maak. Voor deze initiatieven en andere nieuwe activiteiten binnen het Kenniscentrum gaan we ons versterken met twee nieuwe collega's.

Een belangrijke activiteit in 2021 is het opzetten en uitrollen van de training en scholing op het gebied van gedragsinzichten. We gaan onderwijs op verschillende niveaus verzorgen voor praktijkprofessionals en beleidsmakers. Met de ontwikkeling hiervan zijn we in het afgelopen jaar al begonnen en voor specifieke vragen over de mogelijkheden kunt u nu al bij ons terecht.

En net als u kijken we uit naar het moment dat we elkaar weer in levenden lijve kunnen ontmoeten, we barsten namelijk van de ideeën voor interessante lezingen, debatten, symposia, conferenties en wat al niet meer. U hoort van ons!

Publicaties

In 2020 zijn de volgende wetenschappelijke artikelen verschenen:

Dare S. E., Van Dijk, W. W., Van Dijk, E., Van Dillen L. F., Gallucci, M., & Simonse O. (2020). The effect of financial education on pupil's financial knowledge and skills: Evidence from a Solomon four-group design. *The Journal of Educational Research*, 113, 93-107.

Dare S. E., Van Dijk, W. W., Van Dijk, E., Van Dillen L. F., Gallucci, M., & Simonse O. (2020). The road to financial satisfaction: testing the paths of knowledge, attitudes, sense of control and positive financial behaviors, *Journal of Financial Therapy*, 11, e2.

Van Dijk, W. W., Goslinga, S., Terwel, B. W., & Van Dijk, E. (2020), How choice architecture can promote and undermine tax compliance: testing the effects of prepopulated tax returns and accuracy confirmation, *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 87, 101574.

Kenniscentrum
Psychologie en Economisch Gedrag

Auteurs: Wilco van Dijk & Minou van der Werf

Datum: april 2021